

**PÖLCZ ÁDÁM: A NYELVMŰVELÉS RETORIKAI GYÖKEREI. A NYELVHELYESSÉG
RETORIKAI ALAPJAINAK HAGYOMÁNYÁRÓL**

MKNYT–IKU, Budapest, 2021. 228 lap

A nyelvművelés mint az alkalmazott nyelvészet talán legtársadalomközelebbi a több száz éves hagyománnyal bír az egyetemes és a magyar nyelvtörténetben. Gyakorlati tudományág lévén e gazdag múltat számos közéleti vita is végigkísérte a nyelvművelés hatékonyságával, kompetenciahatáraival, sőt egyáltalán létjogával kapcsolatban.

Pölcz Ádám kutatóként, egyetemi oktatóként hosszú évek óta foglalkozik a nyelvművelés elméleti kérdéseivel, illetve médiaszereplései, tudományos ismeretterjesztő munkája és nyelvi tanácsadói tevékenysége révén a diszciplína gyakorlati vetületeivel is. E tapasztalatok birtokában vállalkozott *A nyelvművelés retorikai gyökerei* címmel egy olyan monográfiára, amely a tudományág eszenciális kérdéseit járja körül egy tág látószögű tudománytörténeti utazás keretein belül.

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és az Interkulturális Kutatások Kft. kiadásában megjelent munka már a bevezetőjében leszögezi, hogy a nyelvművelés retorikai eredetének vizsgálatakor kizárólag horizontálisan és időtávban is széles nyelvészeti kontextusban érdemes gondolkodni. Olyan kérdések megválaszolására ugyanis, hogy a nyelvhelyesség, az igényes beszéd kritériumai honnan származnak, többek közt szociolingvisztikai, etimológiai, szintaktikai kitekintésre is szükség mu-

tatkozik, a terület csak interdiszciplináris környezetben vizsgálható.

A széles spektrumú megközelítés elvárását Pölcz munkája igyekszik is teljesíteni, hiszen az ókortól napjainkig vezeti végig a nyelvművelés történetét hat fejezetre tagoltan. Az első egység az elméleti alapokkal foglalkozik, a nyelvművelés, az alkalmazott nyelvészet és a retorika átszövődéseit vizsgálja, és arra mutat rá, hogy a nyelvművelés alkalmazott tudományág, amely a retorika fejlődésével párhuzamosan bontakozott ki az évszázadok során. Megvilágítja a nyelvműveléssel kapcsolatos legerősebb szakmai diskussziót: a deskriptív (leíró) és preskriptív (előíró) grammatikafelfogás különbségeit. E fejezetben szögezi le a szerző, hogy miért is fontos a nyelvművelés: Balázs Géza és Saussure nyomán a tudományágot a külső nyelvészet-hez sorolja, melyre a társadalomnak és a nyelvnek is szüksége van. Ahogy Pölcz rámutat, a nyelvben két, látszólag egymással ellentétes folyamat zajlik: a nyelvi hagyományok megőrzése és az új nyelvi elemek megjelenése. A nyelvművelés feladata e folyamatok figyelemmel kísérése, véleményezése, a javaslattevés vagy a beavatkozás a megfelelő nyelvtervezési műveletek révén.

A második fejezet ennek nyomán a nyelvtudomány forrásvidékéhez visz vissza minket, az ókori retorikusok reneszánszig ívelő hatását tárja fel. Ahogy

a szerző rámutat, az antik rétori hagyományokat újrafelfedező humanista grammatikusok már foglalkoztak a nyelv művelés tárgy körébe tartozó témákkal, ilyen például az idegen szavak használata vagy a nyelvi szokások szerepe. Az antik nyelvhasználati elvárások reneszánsz továbbélésére kiváló példa a fejezetben ismertetett Baldassare Castiglione munkássága. 1516-os, *Az udvari ember* címet viselő művében a szónoki feladatokat Ciceróhoz hasonlóan kapcsolja össze a stílusnemekkel, és az ókori rétorhoz hasonlóan a világosság és az ékesség stíluserejét emeli ki. Ahogy Pölcz Ádám a fejezet végén összegzi, a retorika részét képező nyelvhelyesség beépült a hét szabad művészet triviumába, így a közművelődés szerves részévé vált.

A következő egység a hazai nyelvtörténet XVI–XIX. század közötti, kifejezetten izgalmas szakaszát dolgozza fel a nyelv művelés szemszögéből. Ebben az időszakban jelentek meg az első bibliafordítások és a magyar nyelvet leíró, latin nyelvű grammatikák. Utóbbiak közül a fejezet taglalja Pécseli Király Imre *Bevezetés a retorikába két könyvben* című nagy ívű nyelvtanát, amely nemrég jelent meg magyarul Constantinovitsné Vladár Zsuzsa fordításában. Pécseli munkája azért is releváns, mert kiemelten foglalkozik nyelvhasználati kérdésekkel, amelyeket a retorika tudományágán belül tárgyal. Például Pécseli egyik fogalma az érthetőség, amelynek három kritériuma a tekintélyes férfiak nyelvhasználatának követése, a megfelelő grammatikai szerkezetek kiválasztása és az egyértelmű szóhasználat. Pölcz a fejezet végén kimutatja, hogy a korszak magyar nyelvészei az antik

retorikai stíluserejűkre támaszkodtak, amelyek később Kármán Mór tanterveiben konkrét példák nyomán is megjelennek. Kármán ugyanis úgy tartja, hogy a nyelvhelyesség egyik kritériuma az ókori illőség (kairosz), ami az ő értelmezésében a körülményekhez és a szövegkörnyezethez illeszkedő, megfelelő szöveg választást jelenti.

A negyedik egység a kultúrák és a vallások nyelvhasználati előírásaival foglalkozik, rámutatva arra, hogy a törzsi kultúráktól kezdve napjaink társadalmi rendszereiig jelen vannak a nyelv művelés közösségi szintű szempontjai. Érdekes kitekintés a buddhizmus moralitástanához kapcsolódó helyes beszéd, de Pölcz taglalja a zsidó-keresztény kultúrkör beszédelfogását is. Foglalkozik a protestáns etika nyelvfelfogásával, eszerint a beszéd minőségét Isten szavának eredete, súlya és dicsősége határozza meg elsősorban. Ennek értelmében, ha a nyelv elszakad az isteni eredettől, a szakralitástól, akkor Pál apostol szavaival „zengő érc és pengő cimbalom” lesz csupán. Eme gondolati részegység konklúziója, hogy központi szabályozás nélkül is lehetséges az igényes nyelvhasználatra való törekvés, amely a törzsi kultúrák és a vallások évezredek hagyományában gyökerezik.

A fejezet legszínesebb része mégis a hazai nyelv művelés történetének, fő törésvonalainak bemutatása: Lőrincze Lajos és Bárczi Géza vitája, a nyelv- és a stílusközpontú nyelv művelés elválása a közelmúlt szakmai dialógusai révén. Lőrincze Lajos újraértelmezi a Szarvas Gábor által elindított nyelvközpontú nyelv művelést, és úgy érvel, hogy a tudományágnak alkalmazkodnia kell a vál-

tozó társadalmi elvárásokhoz, hiszen a korábbi, nyelven túli valóságból fakadó sztenderdek is megváltoztak. Lőrincze után már nemzetközponitú, illetve stílusközponitú nyelvművelésről beszélhetünk, amelynek megalapozását, ahogy Pölcz ismerteti, Balázs Géza 2001-es *Magyar nyelvstratégiája* jelentette. A monográfia ismerteti e stratégia célkitűzéseit, ezekből érdemes kiemelni a napjainkban különösen fontossá váló, külhoni magyarságot érintő nyelvi kérdéseket: a kétnyelvűséget és a nyelvvesztés veszélyét.

Az ötödik és a hatodik fejezet az elmúlt évtizedek és napjaink nyelvészeti vitáit és nyelvművelő törekvéseit vázolja. Itt a hatvanas évek nyelvhasználóit foglalkoztató kérdéseket egybegyűjtő *Nyelvművelő levelek* feldolgozásával, illetve a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Manyszi) tizenöt éves működésének bemutatásával találkozhatunk. A Manyszi tevékenysége kiváló példa a nyelvművelés valós társadalmi kihatásaira, ugyanis döntően helyesírási és olykor stilisztikai kérdésekben nyújtott tanácsaival egyedülálló szervezet a hazai nyilvánosságban. Pölcz Ádám személyes tapasztalatait megerősítette a Manyszi internetes adatbázisában végzett kutatás, hiszen a szervezet iró-davezetőjeként hosszú éveken keresztül felügyelte a napi nyelvművelő, nyelvi tanácsadó tevékenységet. A kutatás egyébként azzal a felismeréssel járt, hogy az alapvető nyelvhelyességi kérdések nem változtak az évszázadok során, ugyanakkor napjainkban a helyesírási dilemmák kiemelt figyelmet kapnak a nyelvhasználók részéről. A több mint harmincezer beküldött kérdés pedig azt húzza alá, hogy a nyelvi tanácsadásnak

folyamatosan van feladata, különösen a változó helyesírási környezetben. A szerző meg is jegyzi, hogy az új akadémiai helyesírási szabályzat, a 2015-ben megjelent tizenkettedik kiadás megegedő szabályaival zavart is okozott a korábbi változatok egyértelmű előírásaihoz szokott nyelvhasználók körében.

Összességében a nyelvhelyesség retorikai beágyazottságáról, kialakulásáról, történelmi szerepéről és változásairól széles körű kitekintést kapunk. Kritikaként megfogalmazható ugyanakkor, hogy kevésbé hangsúlyosan jeleníti meg a legújabb kori nyelvművelés zsákutcait, az internet elterjedésével új lendületet nyerő nyelvtervező munka vadhajításait, sikertelen magyarítási kísérleteit, amelyek szintén hozzátartoznak a nyelvművelő mozgalom tablóképehez. Némi hiányérzetet okozhat még az elmúlt években a járványhelyzet miatt bevezetett online oktatás nyelvi kihatásainak említése, ugyanis a videókapcsolattal tartott órák a fiatalok által alapvetően informális nyelvhasználatban előforduló kommunikációs eszközöket formális nyelvhasználati helyzetben aktiválták, ez pedig a nyelvi regiszterek elmosódását, a nyelvi illem bizonytalanságait okozta.

Kifejezetten erőssége ugyanakkor a monográfiának, hogy részletesen bemutatja a nyelvművelést gyanakvással vagy épp szakmai ellenérvekkel övező nyelvészek álláspontját is, így szakmai elfogultsággal egyáltalán nem vádolható. Mégis a nyelvművelés eredményeinek és a Manyszi munkájának bemutatásával meggyőző a tekintetben, hogy a nyelvművelés a létjogát nem veszítette el, a társadalmi igényekre ref-

lektáló nyelvstratégia kifejezetten kívánatos is a digitális forradalom idején.

Pölcz Ádám munkája gazdag forrásfelhasználással készült, jól adatolt szakkönyv, amelyből számos történeti és jelenkori példa nyomán kiviláglik, hogy a nyelvművelés az antik retorikaelméletre építkezve fejlődött az alkalmazott nyelvészet egyik legjelentősebb ágává. A jól strukturált, áttekintést segítő táblázatokkal és gondolati egységenként összegzésekkel is ellátott kötet bátran

ajánlható az akadémiai közegen túl a nagyközönség számára is.

Constantinovits Milán András
szakmai főigazgató-helyettes, PhD-
hallgató

Mathias Corvinus Collegium
ELTE Bölcsészettudományi Kar Nyelv-
tudományi Doktori Iskola
E-mail: constantinovits.milan@mcc.hu
<https://orcid.org/0000-0002-0883-0485>